

MARKAS AURELIJUS – VALDOVAS IR FILOSOFAS

Valios laisvė, sąžinė, kančios prasmė ir galia, tiesos, gėrio, grožio įžvalga, viltis ir susitaikymas – visa tai visada jaudino ir tebejaudina žmogų. Žvelgiant į šių amžinųjų egzistencijos klausimų ištakas, dėmesį patraukia antikinė stoicizmo filosofija. Stojišku vadiname tvirtą, išsvermingą, varguose ir džiaugsmuose dvasinės pusiausvyros neprarandantį žmogų. Šia prasme stoicizmas bene giliausiai įsismelkė į kultūros atmintį, visais laikais daugiau ar mažiau veikdamas žmogaus mąstymą. Atsiradęs III a. pr. Kr., tolydžio keisdamasis, stoicizmas gyvavo ištisus devynis amžius, kol VI a. jį galutinai įveikė krikščionybė, beje, perėmusi daugelį jo požiūrių ir doktrinų. Paskutinis žymus stoicizmo filosofijos atstovas, šiandien virtęs gyva ir jaudinančia Europos legenda, yra Markas Aurelijus, Romos imperatorius, palikęs po mirties filosofinių užrašų rinkinį *Sau pačiam* – vienatvės ir didvyriškų pastangų įveikti ją vaisių.

Markas Aurelijus gimė 121 m. balandžio 26 d. Romoje. Tėvas anksti mirė. Berniuką įsūnijo ir jo auklėjimu rūpinosi senelis Markas Anijus Veras, Romos miesto pretorius, artimai bendravęs su imperatoriumi Publijumi Elijumi Hadrianu (76–138). Tai buvo kultūringas žmogus, padaręs gilų įspūdį būsimam filosofui, kuris iki gyvenimo pabaigos minėjo jį, kaip ir motiną Domiciją Lucilą, su meile ir pagarba. Taurios vaiko savybės patraukė imperatoriaus Hadriano dėmesį. Jo ir senelio globojamas, Markas Aurelijus (tuo metu jis dar tebesivadino Marku Anijumi Veru) gavo puikų išsilavinimą. Jis gerai susipažino su graikų ir lotynų gramatika, filosofija, teise, mokėsi piešimo. Didelį poveikį jam padarė žymus to meto retorius Markas Kornelijus Frontonas (Fronto), o vėliau, brandesniame amžiuje, filosofas Kvintas Junijus Rustikas. Pastarojo paskatintas, Markas Aurelijus su dideliu užsidegimu atsidėjo stoikų, visų pirma Epikteto (apie 50–apie 130), filosofijos studijoms.

Savo įpėdiniu imperatoriumi Hadrianas buvo numatęs Lucijų Cejonijų Komodą. Kai šis netikėtai mirė, nauju įsūniu ir sosto paveldėtoju jis pasirinko Marko Aurelijaus dėdę Antoniną Pijų, pateikęs sąlygą, kad šis įsūnys ir padarys paveldėtojais Marką Aurelijų ir mirusiojo sūnų Lucijų Verą. Tokia perspektyva mažino Marko Aurelijaus galimybes studijuoti filosofiją, kreipė jį politinės veiklos linkme. 138 m. Antoninas Pijus įsūnijo Marką Aurelijų, o 145 m. išleido už jo dukterį Faustiną. 161 m., kai Antoninas Pijus mirė, Markas Aurelijus tapo imperatoriumi. Jis pasivadino Cezariu Marku Aurelijumi Antoninu Augustu. Vienas iš pirmųjų jo aktų – pirmas toks atvejis Romos istorijoje – buvo valdžios pasidalijimas su įbroliu Lucijumi Veru, kuris tapo antruoju imperatoriumi. Tai, be abejo, buvo teisinga, bet nedaug ką pakeitė: pagrindinę valstybės našta teko nešti jam pačiam.

Valdyti Markui Aurelijui buvo nelengva. Pačia tikrąja prasme jam teko gelbėti imperiją nuo katastrofos. 162–166 m. vyko karas su partais. Nusiųsta į rytus kariuomenė atrėmė partų puolimą, bet grįždama išplatino po imperiją marą, kuris ištisą dešimtmetį kirto jos gyventojus. 166 m. prasidėjo ilgi ir varginantys karai su besiveržiančiomis iš šiaurės germanų ir sarmatų gentimis – markomanais, kvadais, jazigais. Devynerius metus tęsėsi kovos prie Dunojaus, kol imperatoriui pavyko įveikti barbarus ir sudaryti su jais taiką. 175 m., pasinaudojęs gandu apie Marko Aurelijaus mirtį, pakėlė maištą rytų provincijų valdytojas Kasijus Avidijus. Imperiją niokojo badas, stichinės nelaimės, ekonominė suirutė.

Sunkumai ir nelaimės nepalaužė Marko Aurelijaus, kurio politinės veiklos aukščiausi principai buvo

žmoniškumas ir pavaldinių gerovė. Kiek leido galimybės, jis tobulino įstatymus, švelnino papročius, – pavyzdžiui, mėgino uždrausti gladiatorių kautynes ir tuo sukėlė liaudies nepasitenkinimą. Nors daugelio sumanymų jam nepavyko įgyvendinti, bet, kartą paskelbti, jie virto moraline norma, ilgus amžius veikusia Europos tautų sąmonę ir gyvenimo tradicijas.

177 m., sustiprinęs padėtį rytuose, Markas Aurelijus atnaujino karą su kvadais ir markomanais. Karas baigėsi romėnų pergale, bet Markas Aurelijus nebeprisinaudojo jos vaisiais. 180 m. kovo 17 d. jis mirė, pakirstas maro, stovykloje prie Vienos.

Po Marko Aurelijaus mirties buvo rasti jo užrašai graikų kalba *Sau pačiam* (Εἰς ἑαυτόν). Vienu tyrinėtojų nuomone, tai medžiaga stambesniai veikalui, kurio autorius nebespėjo parašyti. Kitų nuomone, tai asmeniškai monologai, užrašyti nemigo valandomis Dunojaus žygių metu ir skirti sau pačiam – apmąstymų išvados. Užrašus sudaro 12 knygų. Pirmą knygą parašyta apie 168–169 m. kvadų krašte (dabartinėje Moravijoje), antra – apie 171–172 m. Karnunte (Panonijoje), kitos – vėlesniu metu.

Filosofija, išdėstyta šiuose užrašuose, patraukia ne tiek originalumu, kiek stipria įtaiga, ypač kai kalbama apie žmogaus padėtį pasaulyje. Už sudrausmintos Marko Aurelijaus teiginių logikos justai jausminga prigimtis, kitokios žmogaus dalios gyvenime ilgėjimasis. Filosofas smerkė save už tai, ne kartą pabrėždamas, kad negalima pasiduoti nuvedančiai į šalį vaizduotei ir vidiniams impulsams, bet kaip tik nesąmoninga jausmo ir minties priešara, vaizdingai, aforistiškai kalbanti apie žmogaus dvasios polėkį ir ją varžančias ribas, yra gyviausia ir patraukiausia jo filosofijos savybė.

Koks lietuvių kultūros sąlytis su šiuo filosofu, kuriam likimas skyrė jaustis bejėgiu, valdant galingą pasaulio valstybę? Ar apskritai galimas toks klausimas, turint galvoje nuotolį, skiriančią veržlią ir racionalią Romos imperiją, kadaise civilizavusią Europą, ir mažytę prie Baltijos prisiglaudusią Lietuvą?

Sunku tikėtis, kad Markas Aurelijus būtų ką nors girdėjęs apie Lietuvą tuo metu, kai paties Lietuvos vardo, regis, dar nebuvo. Dar mažiau vilties, kad tuometinių baltų – dabartinių lietuvių ir latvių protėvių – sąmonėje būtų viskėjusi kokia nors, tegu ir visai neryški, imperatoriaus asmenybės ar juo labiau jo filosofinių samprotavimų refleksija. Panašų traukia panašus, – kadaise tvirtino Aristotelis, o kas, be panašumo stokos, galėjo būti bendra baltams ir romėnams II amžiuje? Ir vis dėlto baltų pažintis su Marku Aurelijumi yra sena. Tai liudija Marko Aurelijaus laikais kaldintos Romos monetos, kurių gana daug rasta II–III a. baltų kapinynuose Palangoje, Rudaičiuose, Prysmančiuose, Naukaimio piliakalnyje ir kitose vietose. Pažinties tąsos reikėjo laukti net septyniolika amžių, kol 1893 m. P. Vileišis (Romojus) išleido Bitėnuose nedidelę šviečiamojo pobūdžio knygelę *Anekdotai, iszsitarimai ir patarlės iš gyvenimo senovės Grekonu bei Rymijonu*. Perdėm populiaria forma joje, šalia kitų žymių antikos asmenybių, supažindinama ir su Marku Aurelijumi, pateikiama keletas jo aforizmų. Šiandien toks pažinties atnaujinimas kelia šypsena, bet, regis, tai buvo pirmieji Marko Aurelijaus žodžiai, pasakyti lietuvių kalba.

Gilesnė ir nuoseklesnė lietuvių visuomenės pažintis su Marko Aurelijaus filosofija prasideda dabar, XX a. antroje pusėje, kai išaugo dėmesys filosofijos klasikais, ūgtelėjo filosofavimo kultūra. Tai skatina į keliamą klausimą pažvelgti kitu aspektu – kuo šiandien mums įdomi Marko Aurelijaus filosofija? Kur glūdi jos patrauklumo paslaptis, jei per tiek amžių daug kas iš to, kuo rėmėsi ir ką teigė Markas Aurelijus, tapo nebetikra ir sąlygiška, bet vis dėlto tebetraukia mūsų mintis ir tebejudina vaizduotę, akindami ją naujoms idėjoms ir sumanymams?

Pradinių nuostatų, su kuriomis leidžiasi į kelią kiekvienas filosofas, tikslas – suprasti ir paaiškinti objektyvią būties tėkmę, rasti žmogaus ir pasaulio vienovę, atsakyti, kurie žmogaus tikslai yra teisingi ir kurie neatitinka jo, kaip žmogaus, prasmės ir vardo. Marko Aurelijaus filosofija tiesiogiai susijusi su šiais klausimais. Jos svorio centrą sudaro etika, tiksliau – gėrio problema, samprotavimai apie tai,

koks turi būti žmogus pasaulyje, kuris nepavaldus jam, iš anksto nulemtas, kintantis ir visada tas pats.

Gyvenimas harmoningas tada, kai žmogaus valia nukreipta į tikslus, kurie kartu yra ir objektyvaus pasaulio, t. y. gamtos ir visuomenės, tikslai, teigia Marko Aurelijaus filosofija. Tačiau harmonijos turi būti siekiama per vidinį asmenybės tobulėjimą, per laisvą individualų būtinybės suvokimą. Iš čia – įsakmus reikalavimas įsigilinti į save, sutramdyta aistras ir pomėgius, paklusti protui, kuris, būdamas dieviškosios pasaulio ugnies dalis, yra šviesusis žmogaus pradas, jo poelgių ir sprendimų vadovas. Protingos būtybės lemtis – būti dorai, vadinas, elgtis taip, kaip skirta prigimties, gerbti dievus, mylėti žmones, būti teisingai ir gerai. Dvasinis tobulėjimas siekiant dorybės ir išminties yra toji Marko Aurelijaus žmogaus idealo nuostata, kuri tebežavi ir dabar. Štai ką kalba filosofas: „Prisitaikyk prie tų dalykų, kuriuos tau skyrė likimas; o žmones, su kuriais esi susijęs, mylėk, bet nuoširdžiai“ (VI, 39). „Įsigilink į save; ten slypi gėrio šaltinis, ir jis niekada neišseks, jeigu tu nuolatos skverbsies gilyn“ (VII, 59). „<...> nelaikyk svarbiu nieko kita, išskyrus būtinumą daryti tai, kas atitinka tavo prigimtį, ir susitaikyti su tuo, ką teikia visumos prigimtis“ (XII, 32). „Kol gyveni, kol įmanoma, būk geras“ (IV, 17). „Visą laiką žiūrėk, kad būtum laisvas, palankus kitiems, paprastas ir kuklus“ (VIII, 51). „<...> neleisk jam (t. y. vadovaujančiajam pradui. – R. S.) vergauti, neleisk, kad jis būtų tampomas kaip lėlė savanaudiškų troškimų, kad pyktų ant savo likimo ir bijotųsi ateities“ (II, 2). „Keičiasi tik tai, ką įgijai pats, o ne tai, ką tau davė tavo pagimdžiusi motina“ (X, 7). „<...> išeik palankiai nusiteikęs, nes ir tas, kuris išleidžia tave, yra tau palankus“ (XII, 36).

Dvasinis tobulėjimas nėra savitikslis. Tobulindamas save, žmogus tobulina ir visuomenę, tačiau jis neįgyja teisės primesti kitiems savąjį tobulumo supratimą. Markas Aurelijus – už laisvą žmogaus apsisprendimą, už valią siekti gėrio ir išminties. Jis nepriešina individo visuomenei, bet atvirksčiai – pabrėžia jo, kaip visuomenės nario, vertę, nurodo, jog žmogaus pareiga yra padėti kitiems žmonėms nepaisant padėties, kilmės, įsitikinimų ir gyvenimo būdo skirtumų. Būtina vadovautis tiesa, kuri priimtina visiems. Žmonės yra bendros valstybės – pasaulio – piliečiai, jie gimę vienas kitam, teigia filosofas. „Ginčijamasi ne dėl niekų, bet dėl to, ar būti bepročiu, ar ne“, – primena jis Epikteto žodžius (XI, 38). Argi toks apeliavimas į žmonių – vienos planetos gyventojų – solidarumą ir atsakomybę nėra aktualus ir dabar, kai svarbiausias žmonijos rūpestis yra gebėjimas suprasti, padėti ir sugyventi vieniems su kitais?

Dvasinio tobulėjimo nuostata susijusi su stojiško išminčiaus idealu, kuriuo vadovaujasi Markas Aurelijus, tuo tarpu realią žmogaus būtybę jis regi esant visiškai kitokią – ji nyki ir beviltiška. „Žmogaus gyvenimo laikas – tik akimirka, jo esmė – nuolatinis tekėjimas, pojūčiai – migloti, viso kūno sandara – pasmerkta suirti, siela – klaidžiojanti, likimas – nežvelgiamas, šlovė – nepastovi. Trumpai sakant, visa, kas priklauso kūnui, yra kaip tekanti upė, o tai, kas priklauso sielai, yra sapnas ir migla. Mūsų gyvenimas – tai kova ir klaidžiojimas svetimame krašte, pomirtinė šlovė – užmarštis“ (II, 17). Žmogus gyvenime neturi jokios alternatyvos, išskyrus tą menką laimės iliuziją, kurią teikia atlikta pareiga. Viskas iš anksto sąlygota ir numatyta, viskas plaukia griežta ir nepakeičiama priežastingumo vaga. Kiekviena dalelė, taip pat ir žmogus, atėjus skirtingam laikui, pavirsta kita dalele, o ši – vėl kita, ir taip iki begalybės. Teikti kam nors reikšmę tame pro šalį plaukiančių įvykių sraute yra tas pat, kaip bandyti pamilti pralekiančius paukščius: akimirka, ir jie jau išnyko iš akių (VI, 15).

Vargu ar mintys apie žmogaus gyvenimo menkumą ir laikinumą gali būti populiarios mūsų laikais, kai labiau vertinama tai, kas realu ir naudinga. O kas gali būti realiau už patį žmogų ir naudingiau už jo egzistencijos priemones? Šiuo atžvilgiu Marko Aurelijaus samprotavimai tolimi tiesoms, prie kurių esame pripratę, jie skaudžiai susikerta su šiuolaikine sąmone, įpratusią suvokti save kaip gamtos išsivystymo viršūnę, evoliucijos žiedą. Žmogus, kaip rodo XX a. civilizacija, iš tikrųjų gali daug, jis daug pasiekė ir dar daugiau pasieks. Bet didybė įgyjama didele kaina. Žmogus kenčia dėl savo

netobulumo, jį kankina mirties baimė. Marko Aurelijaus filosofija tuo ir stipri, kad, nepuldama į mistiką ir abstrakčias spekuliacijas, stengiasi palaikyti žmogų ten, kur jis silpniausias. Ji padeda jam suvokti, jog net ir genialiausias protas negali ištrūkti iš to, kame jis įsižiebė ir kas dega jame, virsdamas idėjomis ir valia. Pats iš savęs, t. y. iš savo gamtiškojo lukšto, žmogus niekada neišsivaduos. Tarp didingų žmogaus užmojų ir kasdienės jo būties privalo būti pusiausvyra, natūralų augimą puoselėjantis ryšys. Kas neatitinka prigimties, tolygu savižudybei.

Distancija, iš kurios Markas Aurelijus žvelgia į žmogų, yra visata. Etika jo samprotavimuose susipina su kosmologija, nors pastaroji, tyrinėtojų nuomone, nepasižymi didesniu savitumu ir yra pagrįsta tradicinėmis stoicizmo kosmologijos doktrinomis. Pasaulį (pasaulio ir visatos sąvokos Markui Aurelijui yra sinonimai) valdo logas, t. y. visuotinis reiškinių ryšys, universalus dėsningumas, pasireiškiantis viso to, kas yra, sąveika ir kitimu. Logą kuria pasaulio protas – Dievas, kuris kartu yra aktyvusis materijos pradas, individualios sąmonės ir valios šaltinis. Pasaulis panašus į valstybę, gyvuojančią pagal nustatytą santvarką; viskas pasaulyje vyksta pagal pasaulį valdančio proto valią, teigia filosofas (IV, 4; VI, 40). Žmonės yra pavaldūs logui, kaip ir visa esatis, iš jo jie gauna protą, paskirtį ir likimą. Pasaulio protas ir žmogaus protas yra bendros dieviškos kilmės, po žmogaus mirties jie vėl susilieja į viena. „Atsiradai kaip [pasaulio] dalis ir vėl išnyksi tame, kas tave sukūrė; teisingiau, pasikeisi ir būsi gražintas kuriančiajam protui“ (IV, 14).

Protas, kaip jį supranta Markas Aurelijus, gali būti tapatinamas su dvasia. Protu žmogus išsiskiria iš kitų būtybių, jam vienam iš mirtingųjų suteikta mąstymo galia. Kitą – materialiąją – žmogaus dalį sudaro kūnas ir siela. „Kūnui būdingi pojūčiai, sielai – troškimai, protui – sprendimai“ (III, 16). Išmintimi pagrįsta žmogaus laisvė, o ji yra pati giliausia ir dvasingiausia žmogaus jungtis su visuma. „Tai, kas naudinga visumai, visada yra gražu ir tinkama“, – sako Markas Aurelijus (XII, 23). Visų jo samprotavimų išeities taškas yra tikėjimas, kad žmogus ir visuma – vieningi, kad tarp visatos ir moralinių žmogaus siekimų egzistuoja nuolatinis neišardomas ryšys.

Marko Aurelijaus filosofija paprastai laikoma antikos pasaulį apėmusios gilios dvasinės krizės apraiška. „Lygindami toną, kuriuo kalba Markas Aurelijus, su R. Bekono (Bacon), D. Loko (Locke), Z. A. Kondorse (Condorcet) tonu, juntame skirtumą tarp nuovargio amžiaus ir vilties amžiaus. Vilties amžiuje lengvai pakeliamas didžiausias blogis ir nelaimės, nes sąmonė sako, jog tai laikina ir praeis. Nuovargio amžiuje netgi tikriausios vertybės praranda savo žavesį“, – yra pažymėjęs anglų filosofas B. Raselas (Russell)¹. Tą patį tvirtina ir rusų filosofas A. Losevas, kuris nurodo, kad žmogaus menkumo ir priklausomybės nuo Dievo apvaizdos idėja yra taip giliai įsismelkusi į Marko Aurelijaus sąmonę, jog pereina kone į krikščioniškąjį atpirkimo ilgesį, nors krikščionybei, kuri tuo metu intensyviai plėtė savo įtaką, Markas Aurelijus buvo abejingas, o kaip imperatorius netgi pritarė krikščionių persekiojimui². Blaivumas ir idealistinė pasaulėžiūra, taurūs etiniai principai ir jais grindžiamas žmoniškumas, ginamas sunkiausiose žmogaus būties situacijose, sudaro išliekamąją, ir mūsų dienomis aktualią Marko Aurelijaus filosofijos vertę. Kadangi tau niekas negali sukliudyti elgtis teisingai, neatsisakyk savo darbų ir nepyk ant kliudančių, teigia filosofas (XI, 9). Žmogus turi būti vyriškas, subrendęs, rūpintis visuomenės reikalais (III, 5). Kiekviena karta šioms tiesoms suteikia savą konkrečią prasmę, bet universalus bendravimo ir sutarimo dėsnis, kuris reiškiasi per jas, nepraranda dėl to savo reikšmės. Markas Aurelijus šiandien aktualus kaip taurumo ir kilnumo puoselėtojas. Jo išmintis, raginanti žmogų vykdyti savo žmogiškąją paskirtį, pergyveno jį patį.

Markas Aurelijus, *Sau pačiam*, vertė Eugenija Ulčinaite, Vilnius: Vyturys, 1997, p. 169–179.

¹ Рассел Б. История западной философии. – Москва, 1959, p. 280.

² Žr. Лосев А. Ф. Эллинистически-римская эстетика I–II вв. н. э. – Москва, 1979, p. 312–329.